

Mladistvý pachatel

Mladistvý pachatel je osoba ve věku 15 až 18 let, která svým protiprávním jednáním naplnila všechny znaky skutkové podstaty některého trestného činu uvedeného v trestním zákoně.

S účinností od 1.1.2004 upravuje problematiku odpovědnosti mládeže za protiprávní činy uvedené v trestním zákoně zákon č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a soudnictví ve věcech mládeže (dále jen zákon o soudnictví ve věcech mládeže).

Před účinností tohoto zákona byla trestní odpovědnost a trestání mladistvých obsažena v hlavě sedmé, §§ 74 až 87 tr. zák., řízení proti mladistvým bylo upraveno v hlavě deváté, §§ 291 až 301 tr. řádu. V těchto ustanoveních byla vyjádřena zvýšená péče, kterou bylo nutno v celospolečenském zájmu mládeži věnovat. Zásadním nedostatkem této právní úpravy byla nedostatečná diferenciací jejich trestní odpovědnosti, nepřihlízející k jiné genezi, povaze a projevům jimi spáchané trestné činnosti. Tato právní úprava byla koncipována pouze jako výjimky z úpravy obecné, což neumožňovalo ani náležité vymezení odlišné trestní odpovědnosti mladistvých ani formulaci základních zásad a postupů charakterizujících zvláštní řízení proti mladistvým pachatelům. Přitom právě věková specifika dospívajících vyžadují natolik odlišný přístup orgánů činných v trestním řízení, včetně maximálního využívání alternativ trestů odnětí svobody a v zásadě obligatorního zapojení probačních úředníků, že by odpovídající právní úprava nebylo možné do obecných trestněprávních norem organicky začlenit. Proto zahraniční právní úpravy stejně jako doporučení Rady Evropy jednoznačně upřednostňují samostatnou právní úpravu trestního soudnictví pro mladistvé. To bylo důvodem přijetí nové komplexní úpravy ve zvláštním zákoně.

Kriminalita mládeže se stala jedním z naléhavých společenských problémů. Zvláště od druhé poloviny devadesátých let se páchaní trestných činů začalo přesouvat do stále mladších věkových kategorií a nezastavilo se ani u spodní hranice trestní odpovědnosti. Tato kriminalita mládeže se navíc vyznačuje rostoucí agresivitou, brutalitou a bezohledností, motivovaná finančním a majetkovým prospěchem bez ohledu na legitimitu prostředků k jeho dosažení, vždy však s minimem vynaloženého úsilí. Nápadný je také prospěchářský vztah k druhým lidem, a to i v intimních mezilidských vztazích.

Kriminalita mládeže je téma, o které se zajímá široká veřejnost, a je proto atraktivní i pro sdělovací prostředky. Předmětem masově rozšířené debaty bylo po dlouhou dobu snížení věkové hranice trestní odpovědnosti. V nedávné době byl Poslaneckou sněmovnou ČR přijat nový trestní zákon, který nakonec uvítali příznivci snížení této hranice, a to na 14 let. V některých evropských státech je hranice trestní odpovědnosti ještě nižší, například ve Francii je to dokonce 12 let! Při přijetí nového zákona o soudnictví ve věcech mládeže bylo přitom navrhováno, aby počátek trestní odpovědnosti zůstal spojen s dovršením patnáctého roku věku. Předpokládalo se však, že u mladistvých bude předmětem pozornosti jejich duševní stav i z hlediska dosažení určitého stupně rozumové a mravní vyspělosti. Zastánci snížení hranice trestní odpovědnosti poukazovali na nárůst kriminality páchané dětmi do 15 let, její zvyšující se brutalitu a závažnost. Řešení těchto znepokojujících jevů však namísto snižování věkové hranice trestní odpovědnosti mnohem lépe zajistí celková reforma trestního soudnictví nad mládeží, která umožní použít některých specifických výchovných a ochranných opatření stanovených zákonem o trestním soudnictví nad mládeží i vůči kategorii trestně neodpovědných dětí, které se dopustily činu jinak trestného, aniž je vystaví riziku kriminální stigmatizace.

Dle mého názoru není snížení věkové hranice řešením v boji s kriminalitou mládeže nejméně. Domnívám se, že snížení věkové hranice trestní odpovědnosti tento problém neřeší. Pokud dítě spáchá trestný čin s tím, že za něj nebude potrestáno, pak snížení věkové hranice může vést k tomu, že trestné činy budou páchat děti ještě mladší. Dle mého názoru je důvodem neustále se zvyšující kriminality mládeže ztroskotání dlouhodobého a neadekvátního výchovného procesu. Typickým kriminogenním faktorem je absence neformální sociální kontroly v sociálním prostředí, rozpad tradičních sociálních vazeb a zejména krize rodiny jako základní socializační instituce, nezáměr rodičů o děti a nedostatek času se jim věnovat. Škola trpí ztrátou své autority a sociální prestiže, preferuje výuku před výchovou a chybí jí nevhodnější individuální přístup k problémovým jedincům. Problém však vidím také v sociálních ústavech, kde jsou děti a mladiství vychovávaní. Ve věku adolescence se rozhoduje o budoucí kriminální či nekriminální kariéře, pomínou-li různé deviace a duševní choroby. V tomto věku se člověk formuje a vyvíjí a často se determinuje jeho budoucnost. Z toho důvodu je příznivé sociální prostředí v tomto věku důležité a velmi žádané.

Úkolem zákona o soudnictví ve věcech mládeže je optimálně zajišťovat socializaci, sociální integraci i vědomí odpovědnosti za své jednání u delikventní mládeže. Opatření uplatňovaná u mladistvých pachatelů by měla mít zpravidla smíšenou povahu, tzn. zahrnovat prvky výchovné, léčebně-ochranné i takové, které zabezpečující ochranu sociálního okolí prostřednictvím kontroly, dohledu a výjimečně i izolace. Zvláštní systém soudnictví nad mládeží vyžaduje ovšem i specializované odborníky, kteří budou v praxi schopni zajistit jeho bezporuchové fungování. Jde především o specializované soudy mládeže, byť vytvořené v rámci stávající obecné soustavy soudů, a specializované ostatní orgány činné v trestním řízení. Fungování soudnictví ve věcech mládeže si nelze představit ani bez existence probační služby a jejího odpovídajícího odborného personálního vybavení.

Trestní soudy ukládají mladistvým nejčastěji podmíněné odsouzení, v průběhu devadesátých let to bylo každoročně ve více než 70 % případech. Až na výjimky se jednalo o tzv. prosté podmíněné odsouzení, tzn. bez možnosti uložit v rámci podmíněného odsouzení přiměřená omezení. Zákonem předpokládaná kontrola chování odsouzeného ve zkušební době podmíněného odsouzení je však zpravidla prováděna jen zcela formálně. Soudy dosud náležitě nevyužívají ani možnosti kombinovat podmíněné odsouzení s dohledem. Co do frekvence využití různých možností, jak reagovat na kriminalitu mladistvých, volily soudy v devadesátých letech relativně často i možnost upustit u mladistvých od potrestání. V oblasti sankční politiky uplatňované vůči mladistvým tak došlo k posunu ve prospěch opatření nespojených s odnětím svobody. Význam této bezesporu pozitivní změny je však oslaben absencí jakéhokoliv výchovného vedení, tj. kontroly, dohledu a pomoci po vynesení odsuzujícího rozsudku. To vedlo k logické recidivě těchto mladistvých pachatelů. Jedním z cílů nové právní úpravy je proto i tyto nedostatky a mezery dosavadní úpravy odstranit.

Protiprávní činy, jichž se dopustili mladiství a děti, a které se podle trestního zákona nazývají trestné činy, se podle zákona o soudnictví ve věcech mládeže nazývají u dětí do 15 let „činy jinak trestné“, u mladistvých se zavádí nový termín „provinění“. Tento termín má zeslabit poněkud tvrdý a stigmatizující termín „trestný čin“. Vychází se zde z teze, že protiprávní čin by neměl stigmatizovat delikventa. Bude-li totiž ve svém společenském prostředí považován za zločince, časem se skutečně začne jako zločinec chovat. Jeho protiprávní jednání bude postupně eskalovat a nastoupí nezvratnou zločineckou kariéru. I

z toho důvodu dbá zákon o soudnictví ve věcech mládeže pečlivě na ochranu osobnosti mladého delikventa a jeho práva na soukromí.

Dítě do 15 let není podle nového zákona trestně odpovědné. Proti takovému dítěti, které se dopustilo činu jinak trestného, lze však použít opatření potřebná k jeho nápravě, výchově i ochraně, neboť i tyto činy vyžadují vhodnou reakci. Tato opatření uloží soud mládeže, nikoli však v trestním, ale v občanském soudním řízení.

Opatřeními podle zákona o soudnictví ve věcech mládeže jsou trestní opatření, ochranná a výchovná opatření a jim obdobná opatření přijímaná v rámci alternativního řešení trestních věcí mimo standardní soudní řízení. Důležitou zásadou zákona č. 218/2003 Sb. je myšlenka, že trestní represe se uplatní jako krajní prostředek jen v nejzávažnějších případech, v nichž jiné prostředky společenského, resp. právního působení nedostačují, a jen jestliže je tato represe účinná a účelná.

Celá právní úprava soudnictví ve věcech mládeže stojí na zásadě zvláštní péče, kterou je třeba v celospolečenském zájmu mládeži věnovat. Uložené opatření musí přihlížet k osobnosti toho, komu je ukládáno, včetně jeho věku a rozumové a mravní vyspělosti, zdravotnímu stavu, jakož i jeho osobním, rodinným a sociálním poměrům, a musí být přiměřené povaze a stupni nebezpečnosti spáchaného činu. Politické, národní, sociální nebo náboženské smýšlení mladistvého nebo dítěte mladšího patnácti let, jeho rodiny nebo rodiny, v níž žije, anebo způsob výchovy mladistvého nebo dítěte mladšího patnácti let nemůže být důvodem k uložení takového opatření. V řízení podle zákona o soudnictví ve věcech mládeže je třeba postupovat s přihlédnutím k věku, zdravotnímu stavu, rozumové a mravní vyspělosti osoby, proti níž se vede, aby její další vývoj byl co nejméně ohrožen a aby projednávané činy a jejich příčiny i okolnosti, které je umožnily, byly náležitě objasněny a za jejich spáchání byla vyvozena odpovědnost. Řízení je přitom třeba vést tak, aby působilo k předcházení dalším protiprávním činům. Orgány činné v tomto řízení přitom spolupracují s příslušným orgánem sociálně-právní ochrany dětí.

Závěrem lze shrnout, že právní úprava soudnictví ve věcech mládeže přistupuje k mladým delikventům výrazně odlišně od delikventů dospělých se zřejmou snahou vyjít jim vstříc začlenit se do normálního života. Na druhou stranu má tato právní úprava své odpůrce. Každý si jistě vzpomene na 1.3.2004, kdy ve Svitavách ubodal učeň při vyučování svého učitele Bohuslava Šíbla. Jedna z prvních ran loveckým nožem byla údajně vedena zezadu do ledvin, tedy zákeřně. V polovině roku 2004 námi otřásla zpráva z Rychnovska o mladistvých, kteří doma zavraždili a oloupili starou ženu. Šlo o mladistvé pachatele, kteří utekli z ústavu. Dalším nedávným případem nedaleko Prahy byla 1.1.2005 nalezená mrtvá dívka. Později se zjistilo, že ji brutálně zavraždil a znásilnil její spolužák, žák základní školy.

Tyto hrůzné činy vyvolávají řadu otázek právních, etických, pedagogických a psychologických. Jde zejména o to, jaký je poměr mezi právy mladistvých delikventů, zakotvených v zákoně č. 218/2003 Sb., a právy osob poškozených daným trestným skutkem mladistvého, případně pozůstalých. Mladistvému soud za takto brutální skutek neuloží trest, ale trestní opatření. V případě trestního opatření odnětí svobody hrozí mladistvému obviněnému trestní sazba pět až deset let. Musí však být kumulativně splněny následující podmínky:

- mladistvý spáchal provinění, za které trestní zákon ve zvláštní části dovoluje uložení výjimečného trestu
- stupeň nebezpečnosti takového provinění pro společnost je vzhledem k zvlášť zavrženíhodnému způsobu provedení činu nebo k zvlášť zavrženíhodné pohnutce nebo k zvlášť těžkému a těžko napravitelnému následku mimořádně vysoký.

Soud pro mládež může, avšak nemusí, v takovém případě uložit mladistvému trest odnětí svobody.

V rámci generální prevence je nutné, aby každý trestný čin byl náležitě objasněn a jeho pachatel přiměřeně s přihlédnutím ke společenské nebezpečnosti činu, způsobu jeho provedení, motivu, věku a rozumové a mravní vyspělosti pachatele, jeho zdravotnímu stavu, jakož i jeho osobním, rodinným a sociálním poměrům potrestán. Zůstává pouze na uvážení soudu, jaký je při úmyslném zabití přiměřený trest za takový delikt.

V USA platí zcela odlišný přístup k mladistvým delikventům. Za zvlášť úmyslný trestný čin soud uloží mladistvému pachateli daleko vyšší a přísnější trest. Do své zletilosti vykonává pachatel svůj trest ve zvláštním nápravném ústavu pro mladistvé, po nabytí zletilosti je zařazen do nápravného zařízení pro zletilé delikventy s nejpřísnější ochranou.

Je neetické a nemravné chránit mladistvého delikventa ad absurdum, zejména u tak brutálních činů. To by si mohla dovolit jen společnost natolik vyspělá, aby dokázala trestnému jednání mladistvých pachatelů předcházet a dostatečně je napravit s použitím této nové právní úpravy, kterou je zákon č. 218/2003 Sb., o soudnictví ve věcech mládeže.

V Praze dne 3.9.2004

Mgr. Hana Kukrálová

Literatura:

1. Zákon č. 218/2003 Sb., o soudnictví ve věcech mládeže
2. Jíří Jelínek, Zdeněk Sovák: Trestní zákon a trestní řád, poznámkové vydání s judikaturou, 20. aktualizované vydání podle stavu k 1.1.2004
3. JUDr. et PhDr. Otakar Osmančík, CSc.: K některým kriminologickým a hmotněprávním aspektům zákona o soudnictví ve věcech mládeže (Bulletin advokacie 1/2004)